

Jau bene pusę amžiaus visas pasaulis išgyvena sudėtingų pokyčių laikotarpį. Nevakarietiškos visuomenės (Kinijos, Indijos, Pietryčių Azijos šalių ir t.t.) sparčiai modernizuojasi, neretai nesekdamos vakarietišku vystymosi modeliu. Nestovi vietoje ir vakarietiškos visuomenės. Vyksta jų restruktūrizacijos procesas: kinta gyvenimo sričių (pavyzdžiui, privačios ir viešosios sferos) tarpusavio santykiai, narystę formaliose organizacijose keičia įsitraukimas į trumpalaikes moralines-estetines bendruomenes (neotribalizmas), privačioje sferoje didėja skirtingų tapatybės modelių pasirinkimas, politinėje sferoje mažėja skirtumai tarp ideologijų ir t.t. Po XX a. šeštajame ir septintajame dešimtmetyje vykusios dekolonizacijos ir pasaulio fragmentavimo seka nauja globalizacijos banga. Pati globalizacija yra prieštaringas procesas. Pasauliui susisaistant globaliniais ryšiais vyksta ne tik jo unifikacija, bet ir *diversifikacija*. Reaguojant į unifikacijos tendencijas, siekiama iš naujo įtvirtinti senąsias kolektyvines – tautines, religines ir civilizacines – tapatybes. To pasekmė – religinio fundamentalizmo ir nacionalizmo atgimimas. Ekonomikos sferoje taip pat stebimi radikalūs pokyčiai. Vis didesnį pagreitį įgauna perėjimas nuo industrinės visuomenės, besiremiančios mašininė prekių gamyba, prie informacinės visuomenės, kurios pagrindinis tikslas – žinių kūrimas. Buvę komunistinio lagerio šalys patiria sudėtingą postkomunistinę transformaciją.

Minėti procesai tampa tikru iššūkiu socialiniams mokslams. Jie reikalauja iš naujo permąstyti daugelį nusistovėjusių teorinių bei metodologinių šių mokslų prielaidų ir atrasti naujus adekvatesnius požiūrio taškus. Ieškant naujų socialinės dinamikos pažinimo būdų ypač reikšmingi Amerikos lietuvių sociologo bei visuomenės veikėjo Vytauto Kavolio darbai.

Kavolis gimė 1930 m. rugsėjo 8 d. Kaune. 1944 m. kartu su tėvais jis pasitraukė į Vakarų Vokietiją, kur baigė Hanau gimnaziją. 1949 m. išvyko į JAV. Ten studijavo Čikagos, Viskonsino ir Harvardo universitetuose. 1960 m. Harvardo universitete Kavolis apgynė daktaro disertaciją *The Failures of Totalitarian Socialization: A Theoretically Oriented Case Study of the East German Socialization System* (Totalitarinės socializacijos nesėkmės: Teoriškai orientuota Rytų Vokietijos socializacijos sistemos atvejo studija). Tuftso universitete (1958–1959), Defiance'o koledže (1960–1964) ir Dickinsono koledže (1964–1996) jis dėstė įvairius sociologijos kursus, daugiausia iš socialinės teorijos, socialinės psichologijos ir civilizacijų studijų srities. Kavolis paskelbė daugiau kaip 100 mokslinių straipsnių ir recenzijų, išleido 11 monografijų ir sudarė 4 mokslinių straipsnių rinkinius. Jo moksliniai interesai buvo be galo platūs – apėmė tokias, regis, sunkiai tarpusavyje suderinamas sritis, kaip vaizduojamojo meno ir literatūros sociologiją, socialinės patologijos studijas, kultūrinę psichologiją, lyginamąsias civilizacijų studijas ir lituanistiką. 1977–1983 m. Kavolis vadovavo mokslinei draugijai *International Society for the Comparative Study of Civilizations* (Tarpautinė lyginamųjų civilizacijos studijų draugija) ir 1978–1996 m. redagavo jos leidžiamą žurnalą *Comparative Civilizations Review* (Lyginamoji civilizacijų apžvalga).

Kavolis vien moksline veikla neapsiribojo. Jis aktyviai dalyvavo lietuvių išeivijos politiniame ir kultūriniame gyvenime: reiškėsi kaip publicistas, buvo vienas iš liberalios pakraipos organizacijos *Santara-Šviesa* įkūrėjų ir vadovų bei ilgametis išeivijos politikos ir kultūros žurnalo *Metmenys* redaktorius (1959–1996). Kavolis energingai įsitraukė ir į Nepriklausomybę atgavusios Lietuvos visuomeninį bei akademinį gyvenimą. Už lituanistines studijas 1993 m. mokslininkas apdovanotas Lietuvos nacionaline kultūros ir meno premija. Kavolis mirė 1996 m. birželio 25 d. Vilniuje.

Šioje pirmojoje specialiai Kavoliui skirtoje monografijoje stengiamasi atsiriboti nuo jo politinių bei visuomeninių pažiūrų analizės, – tą palikime

biografams, – ir sutelkti dėmesį į mokslinį palikimą. Nors mokslininkų ideologiniai įsitikinimai vienaip ar kitaip veikia jų mokslinę veiklą, tačiau Kavolio atveju šio klausimo prasminga imtis tik pirma visapusiškai išanalizavus jo mokslinę kūrybą. Tik einant šiuo keliu, įmanoma išvengti asmenybės vientisumo idėja paremtų deklaracijų apie mokslininko atvirai išpažįstamos pasaulėžiūros poveikį jo tyrinėjimams ir imtis vaisingai aiškintis, kas, kaip ir koku mastu nulėmė jo keliamus uždavinius bei jų sprendimą.

Vienas iš didžiausių teorinių Kavolio sociologijos keblumų – jos vientisumo klausimas. Pats mokslininkas neatskleidė nei pagrindinės visus jo tyrimus vienijančios temos, nei jos plėtojimo logikos, nei bendrųjų metodologinių principų. Taip pat jis pernelyg nesistengė išskleisti ir išaiškinti svarbiausias savo vartojamas sąvokas. Dėl šių priežasčių Kavolio sociologija gali atrodyti panaši į loginiais ryšiais nesusietų elementų mozaiką. Chaotiškumo įspūdį dar labiau sustiprina joje naudojami gausūs kitiems autoriams priklausantys teoriniai bei empiriniai ištekliai, dažnai neaiškinant, kaip vienas ar kitas dalykas įsikomponuoja į bendrą visumą.

Pagrindinis šio darbo tikslas – užčiuopti vienijančią giją, rekonstruojant ir kritiškai aptariant bendruosius teorinius ir metodologinius Kavolio sociologijos pagrindus. Siekiama išryškinti temą, kuriai Kavolis buvo įsipareigojęs per visą savo mokslinės veiklos laikotarpį, jos plėtojimo logiką, šiai temai gvildinti naudojamas pagrindines teorines sąvokas bei metodologinius principus.

Igyvendinant keliamą uždavinį, monografijoje plačiai pasitelkiamas lyginamasis metodas. Kavolio pažiūros pirmiausia lyginamos su kitų tame pačiame probleminiame lauke dirbusių autorių pažiūromis. Lyginamasis metodas leidžia ne tik rekonstruoti Kavolio bendrąją socialinę teoriją bei metodologiją, bet ir nustatyti jų santykį su kitų autorių plėtojamomis teorijomis bei metodologijomis – kuo jos į jas panašios, kuo skiriasi ir kaip veikė jų formavimąsi. Taip pat lyginama, kaip sociologo pažiūros reiškiasi skirtinguose jo tyrimų laukuose. Tai savo ruožtu leidžia atrasti ne tik trūks-

tamas detales pilnesniam vaizdui rekonstruoti, bet ir aptikti Kavolio teorijos ir metodologijos transformacijas bei pertrūkius. Be lyginamojo metodo, dar naudojamas istorinis-analitinis metodas.

Rekonstruojant Kavolio sociologijos teorinį ir metodologinį branduolį, remiamasi tik publikuotais mokslininko tekstais. Pasitelkiamos visos Kavolio studijos, monografijos, straipsnių rinkiniai bei paskelbti paskaitų kursai: *Žmogaus genezė: psichologinė Vinco Kudirkos studija* (1994a(1963)), *Nužemintųjų generacija: egzilio pasaulėjautos eskizai* (1994b(1968)), *Artistic Expression - A Sociological Analysis* (Meninė išraiška: sociologinė analizė) (1968), *History on Art's Side: Social Dynamics in Artistic Efflorescences* (Istorija meno pusėje: socialinė meno suklestėjimo dinamika) (1972a), *Sąmoningumo trajektorijos: lietuvių kultūros modernėjimo aspektai* (1994c(1986)), *Epochų signatūros* (1994d(1991)), *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje* (1992), *Moralizing Cultures* (Moralizuojančios kultūros) (1993a), *Civilization Analysis as a Sociology of Culture* (Civilizacijų analizė kaip kultūros sociologija) (1995a), *Kultūrinė psichologija* (1995b), *Kultūros dirbtuvė* (1996), *Civilizacijų analizė* (1998a) ir *Nepriklausomųjų kelias: Publicistikos straipsniai (1951-1965)* (2006). Plačiai remiamasi ir straipsniais, neįėjusiais į jokių straipsnių rinkinius ar monografijas, publikuotais tiesiog bendruose moksliniuose leidiniuose. Tai ypač pasakytina apie straipsnius, skirtus literatūros sociologijai bei civilizacijų analizei. Būtina pažymėti, kad esant anglų kalba parašytos publikacijos vertimui į lietuvių kalbą, cituojant pirmenybė teikiama vertimui. Taip siekiama išlaikyti kavolistinių darbų tęstinumą bei naudojantis Lietuvoje prieinamesniais tekstais sudaryti palankesnes sąlygas norintiems toliau gilintis į Kavolio kūrybinį palikimą.

Lyginant pasitelkiami amerikiečių struktūrinio funkcionalizmo atstovo Talcotto Parsonso, rusų kilmės amerikiečių sociologo Pitirimo Aleksandrovičiaus Sorokino, prancūzų sociologo Émile'io Durkheimio, vokiečių sociologų Maxo Weberio ir Georgo Simmelio, vengrų meno sociologo Arnoldo Hauserio, amerikiečių meno sociologo Walterio Abellio, prancūzų

meno sociologo Lucieno Goldmanno, Frankfurto mokyklos atstovų Ericho Frommo ir Leo Lowenthalio, vokiečių kultūros filosofo Oswaldo Spenglerio, anglų civilizacijų tyrinėtojo Arnoldo Josepho Toynbee'o, amerikiečių kultūros sociologo Benjaminio Nelsono, prancūzų po/struktūralisto Michelio Foucault, amerikiečių antropologo Alfredo Louiso Kroeberio ir kitų autorių darbai, kurie vienaip ar kitaip siejasi su Kavolio kūryba ir padeda atskleisti jo dažnai „užmaskuotus“ teorinius pagrindus bei atrasti jo įžvalgų vietą platesniame mokslinių tyrinėjimų kontekste.

Kavolio idėjų recepciją aptarsime išskirdami du kontekstus – amerikietišką ir lietuviškąją terpes.

Amerikos sociologijos kontekste Kavolio atlikti tyrimai kol kas nėra su-
laukę deramo dėmesio. Kavolio darbai yra recenzuojami, cituojami, minimi, įtraukiami į rinkinius, tačiau plačiau neanalizuojami. Iki šiol nepasirodė nei vienos jiems skirtos studijos ar straipsnio.

Didesnio dėmesio Kavolio sociologijai stoka aiškintina trimis aplinkybėmis. Pirmoji susijusi su struktūrinio funkcionalizmo, kurio rėmuose daugiau ar mažiau dirbo ir mūsų aptariamas mokslininkas, padėtimi amerikiečių sociologijos kontekste. XX a. šeštajame dešimtmetyje Amerikos sociologijoje vyravęs struktūrinis funkcionalizmas nuo septintojo dešimtmečio pabaigos išstumiamas į jos paribius. Jis tampa nepriimtinas dėl savo esminių priešlaidų, tuo metu pradėtų laikyti klaidingomis: pirmenybės teikimo dermei, o ne konfliktui; struktūrai, o ne veiklai; integracijai, o ne fragmentacijai. Struktūrinio funkcionalizmo vertinimas pasikeičia tik devintojo dešimtmečio viduryje, kai reabilituojamas Parsonsas, pagrindinis šios sociologijos krypties atstovas, ir susiformuoja neofunkcionalizmas. Tad nemažą laiko dalį Kavoliui tenka dirbti ganėtinai nepalankioje aplinkoje.

Antra, dėmesio Kavolio sociologijai stoką galėjo nulemti ne tik bendroji teorinė jos orientacija, bet ir pats tyrimų pobūdis. Sociologas užsiėmė tokiomis dalykais, kuriems Amerikos sociologijoje bent jau iki XX a. devintojo dešimtmečio vidurio, kai prasideda kultūros tyrimų bumas, nebuvo teikiama

didelė reikšmė. Tai, ką Kavolis pasako apie vieną iš kultūros sociologijos kryptių, galioja ir visai amerikiečių sociologijai: „Socialinių sistemų mokyklos (orientuotos tiek į konflikto, tiek į dermės klausimus) iš tikrųjų labiau domėjosi tik tais sociokultūrinės aplinkos elementais, kuriuos įvardijo ir laikė svarbiais XVIII–XIX a. anglų bei prancūzų minties, Švietimo bei šios epochos utilitarinio palikimo tradicija. Reikia pasakyti, kad būtent dėl to tik aiškiai įvardijamos sistemos (institutai, formalios organizacijos), bet ne tokios visumos, kaip juslumo arba moralinių kultūrų būklė, galėjo tapti sociologinio tyrimo objektu <...>“ (Kavolis 1998b(1985); 10).

Trečioji kliūtis į platesnį pripažinimą glūdi pačiuose Kavolio kūrybiniuose ieškojimuose. Jo sociologija buvo nuolatinėje tapsmo būsenoje. 1962–1974 m. mokslininkas plėtojo vaizduojamojo meno sociologiją, 1969–1971 m. – socialinės patologijos studijas ir kultūrinę psichologiją, 1970–1972 ir 1988–1992 m. – literatūros sociologiją bei 1973–1996 m. – civilizacijų studijas. Receptiją dar labiau komplikavo tai, kad atskirų sričių tyrimai buvo arba visai nesusisteminti, arba tik pradėti sisteminti, kaip, pavyzdžiui, kad civilizacijų studijos. Šiuo atžvilgiu išimtį sudaro tik vaizduojamojo meno sociologija: didžioji dalis vaizduojamojo meno tyrimų rezultatų apibendrinama dviejose monografijose.

Bene plačiausio atgarsio sulaukė pirmoji Kavolio monografija *Artistic Expression – Sociological Analysis*. Jai skirti vienuolika atsiliepimų (Eastham 1969, Golde 1970, Kramer 1970, Lengyel 1971, Lilienfeld 1971, Logan 1969, Nash 1969, Peacock 1969, Upfold 1969, Ziolkowski 1969 ir Wilson 1970), knyga išversta į ispanų bei švedų kalbas¹. Apie *History on Art's Side* parašyti keturi atsiliepimai (Albrecht 1973, Hughes 1977, Johnston 1973, Mariner 1973), o *Moralizing Cultures* paskirta viso labo viena recenzija (Bourg 1995).

¹ *La expresion artistica: un estudio sociologico*. Trad. Anibal C. Leal, revision tecnica Carlos Flood. Buenos Aires: Amorrortu Editores, 1968; *Vad konsten speglar: En konstsociologisk analys*. Stockholm: Natur och Kultur, 1970.

Pirmųjų tautiečių reakcijų Kavolis sulaukė išėivijoje. Algirdas Julius Greimas (1964) ir Vincas Trumpa (1963) reagavo į *Žmogaus genezę*. Vytautas Aleksandras Jonynas (1969) aptarė *Nužemintųjų generaciją*. Antanas Musteikis (1971) parašė išsamią *Artistic Expression – Sociological Analysis* recenziją. Įvyko nuomonių apsikėitimas tarp Kęstučio Girniaus, pasirašinęjusio K. Kalvėno slapyvardžiu, ir Trumpos dėl straipsnio *Neaiškumo patologijos* (Kavolis 1969a), pasirodžiusio *Metmenyse* (Girnius 1970a, 1970b; Trumpa 1970). Mykolas Jurgis Drunga (1972) apžvelgė visus tame pat žurnale publikuotus straipsnius apie psichologines modernizacijos pasekmes. Kavolio idėjas yra nagrinėję ir Algis Mickūnas (1994, 2000, 2011) bei Rimvydas Šilbajoris (2000).

Sovietinėje Lietuvoje Kavolis buvo žinomas, tačiau dėl egzistuojančios griežtos cenzūros jo idėjos retai viešai diskutuotos. Vieną iš nedaugelio viešų aptarimų galima rasti kolektyvinėje monografijoje *Ideologinės srovės lietuvių išėivijoje: socialinės politinės ir filosofinės koncepcijos po Antrojo pasaulinio karo* (1978).

Situacija ženkliai pasikeitė Lietuvai atgavus Nepriklausomybę. Kavolio kūryba sulaukia didelio Nepriklausomos Lietuvos mokslininkų dėmesio. Šiuo atveju jau galima kalbėti ir apie ištiso tyrimų lauko – *kavolistikos* – susiformavimą. Išleisti trys mokslinių straipsnių rinkiniai: *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos* (2000), *Vytautas Kavolis: Humanistica vs liberalia* (2005) ir *Vytauto Kavolio kultūros tyrimų metodologijos profiliai* (2011). Kavolio idėjas yra svarstę tokie tyrinėtojai, kaip Egidijus Aleksandravičius (2000), Antanas Andrijauskas (2001), Lilijana Astra (2011), Solveiga Daugirdaitė (2005), Viktorija Daujotytė (1997a, 1997b), Leonidas Donskis (1995, 1997, 1998, 2000a, 2000b, 2000c, 2001, 2002, 2004, 2005a, 2005b, 2005c), Naglis Kardelis (2011), Ramutis Karmalavičius (2005), Karolis Klimka (2005), Darius Kuolys (2011), Gintautas Mažeikis (2011), Elina Naujokaitienė (2005), Alvydas Noreika (2004a, 2004b, 2005, 2006, 2008a, 2008b, 2008c, 2009, 2011a, 2011b, 2011c, 2011d, 2012, 2013), Rimantas Skeivys (2005), Paulius

Subačius (1992, 2005), Arūnas Sverdiolas (1992, 1997, 2000, 2005, 2011, 2012), Arvydas Šliogeris (2000), Artūras Tereškinas (1992, 1995, 2000), Laimutė Tidikytė (2005), Algimantas Valantiejus (2000, 2005a, 2005b, 2011), Laura Varnauskaitė (2011, 2013), Audrius Zakarauskas (1994) ir Saulius Žukas (1994, 2000). Kavolio politinių ir moralinių pažiūrų sąsajas su jo organizacine veikla yra nagrinėjusi Daiva Dapkutė (2002; 217–252).

Visus po Nepriklausomybės atgavimo atliktus Kavolio sociologijos tyrimus galima sąlygiškai suskirstyti į dvi grupes. Pirmąją grupę sudarytų darbai, kuriuose arba apžvelgiama bendra Kavolio sociologijos raida, arba gilinama į jos teorinius pagrindus bei kontekstą. Iš tokių išskirtini Valantiejaus tyrinėjimai. Mokslininkas siekia ne tik apčiuopti bendruosius teorinius Kavolio sociologijos bruožus, tačiau ir ieško būdų, kaip ją būtų galima kūrybiškai plėtoti toliau. Antrajai grupei priklausytų darbai, kuriuose analizuojamos pasaulėžiūrinės Kavolio sociologijos prielaidos. Bene išsamiausiai jas nagrinėję Donskis ir Sverdiolas. Donskis pabrėžia liberalizmo bei nacionalizmo poveikį Kavolio moksliniams tyrimams. O štai Sverdiolas teigia, kad pasaulėžiūrinės šių tyrimų ištakos glūdi egzistencinėje filosofijoje.

Kalbant apie Kavolio sociologijos recepciją, be abejo, negalima apsiriboti tik tomis reakcijomis, kurios įgijo recenzijos, straipsnio ar knygos dalies (skyriaus ar poskyrio) pavidałą. Būtina atsižvelgti ir į savarankiškos struktūrinės formos neįgijusius vertinimus, išsakytus bendroje straipsnio ar knygos dėstymo eigoje. Tačiau ir tai dar būtų ne viskas. Dar liktų nustatyti, kaip Kavolio idėjos veikė ir tebeveikia kitų mokslininkų bei plačiosios auditorijos mąstyseną. Kol kas ši Kavolio sociologijos recepcijos dalis yra menkai tyrinėta. Todėl šiame darbe į ją nėra atsižvelgiama.